

گرایش مدنیان به امام علی (ع) با بهره‌گیری از روایان مدنی

مهدی نورمحمدی*

مصطفی صادقی**

چکیده

بنا به شواهد و قرائن تاریخی، مدینه هرچند مولد و موطن تشیع است، ولی هیچ‌گاه یکی از اقطاب تشیع نبوده است. به عبارت دیگر، مدینه را نمی‌توان شهری شیعه‌خیز دانست. اما این بدان معنا نیست که اهالی آن هیچ‌گونه تمایلی به اهل بیت (ع) نداشته‌اند، بلکه گرایش‌های حبی، سیاسی و علمی هر یک به فراخور خود در برهه‌های مختلف وجود داشته است. این مقاله درصدد رمزگشایی از گرایش مردم مدینه به ائمه (ع)، پس از رحلت پیامبر (ص) تا پایان عمر شریف امام علی (ع) (۴۰ ه.ق.) است. این مسئله در گرایش به امام علی (ع) متبلور است و احراز آن روش‌های گوناگونی دارد که نگارنده در مقالات دیگری کاویده است. روش به‌کاررفته در این مقاله، بررسی محل سکونت روایان احادیث امام علی (ع) به عنوان جامعه نمونه آماری، برای کشف میزان گرایش اهل مدینه به ایشان است. نتیجه، کشف تساوی تقریبی روایان مدنی امام علی (ع) نسبت به مجموع روایان غیرمدنی ایشان و اثبات گرایش روایان مدنی احادیث به حضرت علی (ع) و در نتیجه اطلاع نسبی از گرایش مدنیان به ایشان است.

کلیدواژه‌ها: امام علی (ع)، گرایش، مدنیان، راوی، تشیع، ائمه (ع)، اهل بیت (ع).

* دانشجوی دکتری دانشگاه ادیان و مذاهب و پژوهشگر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی (نویسنده مسئول)
Email: mn13510301@gmail.com

** استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
[تاریخ دریافت: ۹۴/۴/۲۰؛ تاریخ پذیرش: ۹۴/۷/۱۵]

مقدمه

به رغم تحقیقات ارزشمند درباره تاریخ تشیع،^۱ تاریخ مدینه^۲ و انصار و مهاجران،^۳ پژوهشی متمرکز راجع به گرایش مردم مدینه به ائمه (ع) و تشیع صورت نگرفته است. نگارنده تحقیق جامعی در این خصوص در بازه زمانی ۱۱-۲۶۰ ه.ق. به انجام رسانده که ان شاء الله در زمان مناسب منتشر خواهد شد. اما پیش از آن و در این تحقیق، برشی از آن پژوهش، برای اثبات گرایش مدنیان به امیرمؤمنان (ع) پیش روی شما است. در این تحقیق، روایان روایات امام علی (ع) به عنوان جامعه نمونه آماری انتخاب شده‌اند. با استفاده از منابع گوناگون در حوزه‌های مختلف، محل سکونت این روایان مشخص می‌شود. با روشن شدن این موضوع که بسیاری از این روایان، مدنی بوده‌اند، به این اطلاع نسبی دست خواهیم یافت، که در میان روایات احادیث، گرایش محسوسی به امام علی (ع) در میان روایات مدنی وجود داشته است؛ و از آنجا که این جامعه، نمونه کوچکی از جامعه مدینه هستند، می‌توان چنین برداشت کرد که جامعه مدینه نیز گرایش چشم‌گیری به امیرمؤمنان (ع) داشته است. انتخاب جامعه روایان برای بررسی، خود به خود بازه زمانی تحقیق را محدود به پس از رحلت پیامبر (ص) تا شهادت علی (ع) می‌کند. همچنین، این تحقیق در پی اثبات تشیع این افراد نیست؛ چراکه تشیع نوع خاصی از گرایش است و نیاز به بررسی مؤلفه‌های بیشتری دارد.

۱. مفهوم‌شناسی «مدنیان»

برای ورود به بحث لازم است استفاده خاص از اصطلاح «مدنیان» را در این تحقیق بکاویم. مراد از «مدنیان»، «مردم مدینه» یا «اهل مدینه»، که در طول مقاله بسیار به کار رفته، مجموعه کسانی است که در شهر مدینه از زمان رسول‌الله (ص) تا سال ۴۰ ه.ق. زندگی می‌کردند. این مجموعه شامل انصار، مهاجران و کوچندگان به مدینه پس از فتح مکه می‌شود.

۱. ۱. انصار: انصار در لغت، جمع «ناصر» (فراهیدی، ۱۳۶۳: ۱۰۸/۷) و از ریشه «نصر»، به معنای «یاری» است (راغب، ۱۴۱۲: ۸۰۸). اما در اصطلاح، انصار به «انصارالنبی»، یاران و اعوان پیامبر اسلام (ص) گفته می‌شود (فراهیدی، ۱۳۶۳: ۱۰۸/۷). محققان جدید نیز معتقدند اصطلاح «انصار» در تمایز با «مهاجران» به کار می‌رود. آنان همان اهل مدینه،

«بنوقیله» یا اوس و خزرج‌اند، که پیامبر (ص) را یاری کردند. پس از هجرت پیامبر (ص) به یثرب، اصطلاح اوس و خزرج، کاربرد خود را از دست داد و جای خود را به انصار داد (*The Encyclopaedia of Islam*, 1986: following "alansar"). استفاده قرآن از این اصطلاح (توبه: ۱۰۰ و ۱۱۷) نشان می‌دهد که اصطلاح «انصار» از همان زمان رایج شده است. به‌کارگیری این اصطلاح، سبب از میان رفتن فرهنگ جاهلی تفرق و نزاع قبیله‌ای آن زمان یثربیان و ایجاد وحدت اسلامی میان آنان شد.

۱. ۲. **مهاجران:** «مهاجر» در لغت، اسم فاعل از ریشه «هجر» در باب مفاعله است. «الهجره» و «الهجرة» به معنای ترک سرزمینی به سوی سرزمین دیگر است (ابن‌منظور، ۱۳۸۸: ۲۵۱/۵). دانشمندان لغت‌شناس، با استفاده از آیات قرآن، اصطلاح «مهاجر» را بر کسانی اطلاق می‌کنند که سرزمین خود را رها کرده‌اند و به سوی پیامبر (ص) شتافتند (طریحی، ۱۴۰۸: ۴۰۶/۴). محققان جدید نیز به مسلمانان اهل مکه که قبل، همراه یا پس از پیامبر (ص) تا فتح مکه به مدینه کوچ کردند، مهاجر می‌گویند (*The Encyclopaedia of Islam*, 1986: following "alansar"). این اصطلاح در همان زمان رایج بود و در قرآن نیز به همین صورت به کار رفته است (توبه: ۱۰۰ و ۱۱۷). از آنجایی که برخی از مسلمانان غیرمکی، بدون هجرت، مفتخر به کسب امتیاز «مهاجر» شدند (ابن‌سعد، ۱۴۱۰: ۲۹۱/۱) باید گفت مهاجرانی مد نظر این تحقیق هستند که به مدینه مهاجرت کرده و در آن زیسته‌اند (برای نمونه، نک: توبه: ۱۰۰، ۱۱۷). طرفه آنکه برخی افراد هم مهاجرند و هم انصار و به «مهاجری انصاری» مشهور شدند. برای نمونه، می‌توان به «ذکوان بن عبد قیس» (ابن‌هشام، بی‌تا: ۴۶۰/۲، ۴۳۱)، «عباس بن عباد» (همان: ۴۶۴)، «عقبه بن وهب» (همان: ۴۶۵)، «زیاد بن لبید» (ابن‌عبدالبر، ۱۴۱۲: ۵۳۳/۲)، و «عبدالله بن انیس» (بلاذری، ۱۹۵۹: ۲۴۹/۱) اشاره کرد. پس از فتح مکه امتیاز هجرت لغو شد (ابن‌سعد، ۱۴۱۰: ۱۰۸/۲). بدین معنا که اگر کسی پس از فتح مکه به مدینه هجرت و در آن زندگی کرده باشد، هرچند «مدنی» محسوب می‌شود، ولی «مهاجر» به حساب نخواهد آمد و مد نظر خطابات قرآنی و بهره‌مند از اجر و ثواب هجرت نخواهد بود؛ آنچنان که در پی خواهد آمد.

۱. ۳. **کوچندگان به مدینه پس از فتح مکه و رحلت رسول خدا (ص):** مراد از این کوچندگان کسانی است که پس از فتح مکه یا پس از درگذشت رسول‌الله (ص) به مدینه مهاجرت کردند و در این شهر اقامت گزیدند، هرچند مهاجر و انصار نیستند. در

نگاه عرف، کسی که در جایی سکونت گزینند، پس از مدتی که ملاکش عرف است، اهل آنجا محسوب می‌شود. البته مدت‌های کوتاه، مد نظر و مفید فایده نیست؛ چراکه ممکن است افراد زیادی در زمان رسول‌الله (ص) برای زیارت ایشان یا اسلام آوردن به مدینه آمده باشند یا پس از پیامبر (ص) برای زیارت بیت‌الله الحرام و قبر رسول‌الله (ص) از مدینه عبور کرده باشند. پس افرادی مد نظر هستند که مدت معتنا بهی را در مدینه ساکن بوده‌اند.

در پایان این بخش، ذکر چند نکته لازم است:

اول آنکه، قسمت عمده جمعیت «اهل مدینه» را انصار تشکیل می‌دهند. لذا اگر در جاهایی، تحقیق بر روی انصار متمرکز شد، این انحراف تمرکز، مخل به محدوده جمعیتی تحقیق نیست، چراکه بدین وسیله نیز، هدف مقاله، که دستیابی به اطلاعاتی نسبی است، حاصل می‌شود.

دوم آنکه، این تعریف از «اهل مدینه» در منابع کهن و معتبر آمده است، چنان‌که یعقوبی نیز درباره اهل مدینه می‌گوید: «أهلها المهاجرون والأنصار والتابعون» (یعقوبی، ۱۴۲۲: ۱۵۱).

سوم آنکه، این «اهل مدینه بودن»، با خروج از مدینه و سکونت در جای دیگر از بین نمی‌رود. افراد بسیاری را می‌بینیم که دانشمندان علم صحابه‌نگاری، رجال، انساب و تاریخ، آنان را «مدنی» معرفی کرده‌اند و در همان حال گزارش سکونت آنها در جای دیگری عرضه شده است. برای نمونه، جعفر بن عبدالله بن حکم بن رافع بن سنان انصاری حکمی، اهل مدینه رسول‌الله (ص) و ساکن بغداد معرفی شده است (سمعانی، ۱۹۶۲: ۲۰۶/۴). ابواسحاق، ابراهیم بن سعد بن ابراهیم زهری، نواده عبدالرحمان بن عوف و از راویان ابن‌اسحاق نیز، نمونه مناسبی است که از اهل مدینه و نزیل بغداد شمرده شده است (قاضی ابرقوه، ۱۳۷۷: ۲۰/۱). با این نگاه، اگر کسی زمان معتنا بهی از عمر خویش را در مدینه سپری کرده و سپس به جای دیگری کوچ کرده باشد، گرایش‌های او را می‌توان به عنوان فردی مدنی بررسی کرد، مگر آنکه دلیل مقبولی بر قبول آن گرایش از منطقه دوم سکونت وی در دست داشته باشیم. در زمان کنونی نیز افرادی که در شهری غیر از شهر اصلی خودشان سکنا می‌گزینند، معمولاً از نسبت اخلاقی، روحی، رفتاری و کرداری خود با وطن نخستشان، رها نمی‌شوند.

گرایش مدنیان به امام علی (ع) با بهره‌گیری از روایان مدنی / ۳۵

چهارم آنکه، خروج از مدینه و سکونت در جای دیگر می‌تواند شخص را منسوب به دو وطن کند. برای نمونه، زید بن عبدالله حنات، «کوفی جمحی و اصله مدنی» (طوسی، ۱۳۸۸: ۲۰۷)، عثمان بن حکیم بن عباد بن حنیف أبوسهل انصاری، «المدنی الکوفی» (ذهبی، ۱۹۹۲ ب: ۴۸۳/۸)، إسحاق بن سعید بن اشدق، عمرو بن سعید بن عاص اموی (همان: ۷۲/۱۰) و أبو عبدالله، حسین بن زید بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب (ع) «المدنی، ثم الکوفی» (همان: ۱۲۲/۱۲) معرفی شده‌اند.

۲. بررسی روش تعیین گرایش مردم مدینه به امام علی (ع) بر اساس روایان ایشان

یکی از روش‌هایی که می‌توان در تعیین گرایش اهل مدینه به علی (ع) و تشیع به کار برد، بررسی کسانی است که از ایشان روایت نقل کرده‌اند و نامشان در کتاب‌های رجالی ثبت شده است. بدین صورت که مشخص شود از حدود ۴۴۸ راوی که از امام علی (ع) حدیث نقل کرده‌اند (طوسی، ۱۳۸۸: ۵۷-۸۹)، چند درصد مدنی بوده‌اند و چند درصد غیرمدنی و از این نسبت میزان گرایش مردم مدینه به علی (ع)، البته به صورت نسبی به دست آید. اما این کار دو اشکال دارد:

۱. همه شیعیان، راوی حدیث نیستند.

۲. همه روایان حدیث امام علی (ع)، شیعه نیستند، چه آنکه بسیاری از غیرشیعیان از امام علی (ع) و سایر ائمه (ع) روایت کرده‌اند. حتی ممکن است بعضی از روایان حدیث، با ایشان دشمن یا مخالف باشند.

با وجود این دو نقد، چون هدف ما کسب اطلاع نسبی از گرایش مردم مدینه است و با توجه به اینکه در کتاب‌های رجال اصل بر این است که راوی از صحابی باشد، مگر کسی که با دلیل متقن خارج شود و نیز چون جامعه روایان به عنوان جامعه‌ای آماری برگزیده شده‌اند، روایان احادیث و صحابی امام علی (ع) را بررسی می‌کنیم.

۳. بررسی روایان مدنی امام علی (ع)

با توجه به تفاوت تعداد روایان امام علی (ع) در منابع رجالی مختلف، لازم بود یک منبع، مبنای کار قرار گیرد. از این رو کتاب رجال طوسی و تصریح‌های موجود در آن

مبنا قرار داده شد. این بدان معنا نیست که فقط از کتاب طوسی استفاده شده است، چراکه درباره سکونت افراد زیادی که در کتاب مذکور درباره آنان تصریحی نداریم، شواهد و قرائن موجود در منابع گوناگون و معتبر رجالی، تاریخی، روایی و ... به کار گرفته شده است.

از جمله این شواهد و قرائن، صحابی رسول الله (ص) بودن است. شاهد دیگر نقل روایت از راویان مدنی است. این نقل باید از راوی ای باشد که حضور ناقل در مدینه محرز شود. در این قسمت، حتی به نقل روایت از شخص امام علی (ع) اکتفا نشده است، چراکه ممکن است این روایت در کوفه از ایشان شنیده شده باشد. از این رو این قرینه باید با قرائن دیگر یاری شود. از قرائن دیگر برای اثبات سکونت شخص در مدینه می توان به دنباله اسم آنان و توصیفاتى چون مهاجر، مدنی، انصاری، اوسی، خزرجی، ساعدی و بدری توجه کرد. برخی دیگر مولا، مصاحب، ربیب، تحت کفالت یا خادم یک فرد مدنی بوده اند، مانند: ابوالحمراء، خادم رسول خدا (ص) (همان: ۸۶) و صلة بن زفر، مصاحب خلیفه دوم (همان: ۶۹). دسته ای دیگر از علی (ع) حکم امارتی را دریافت کرده اند و معلوم می شود که مدتی در مدینه در خدمت حضرتش بوده اند و زمانی که این قرینه با شاهدی دیگر یاری شود، سکونت آنان در مدینه اثبات پذیر خواهد بود. عده ای دیگر، راویانی هستند که سکونتشان در مدینه، از فحوا و محتوای روایاتشان به دست می آید. از برخی دیگر، گزارش هایی در منابع، دال بر حضور در مدینه وجود دارد. آخرین قرینه نیز فرزند شخص مدنی بودن است. البته حضور برخی راویان مانند امام حسن (ع)، امام حسین (ع)، سلمان و ... در مدینه از مسائل بدیهی تاریخی است.

نکته مهم آنکه بسیاری از راویان، بیش از یک صفت، قرینه و شاهد از نکات یادشده در بالا را دارند. برخی نیز که فقط یکی از این صفات را دارند، آن صفت به گونه ای است که یقین آور است. ابتدا فهرست اسامی راویانی که فقط به یک صفت، و سپس آنان که به چند صفت توصیف شده اند، به همراه شواهد و استنادهای مدنی بودنشان می آید:

۳. ۱. فهرست راویان موصوف به «انصاری»

البراء بن عازب (همان: ۵۸)، بشر بن ابی مسعود (همان: ۵۸)، جبلة بن عمرو برادر «ابی

گرایش مدنیان به امام علی (ع) با بهره‌گیری از راویان مدنی / ۳۷

مسعود الانصاری» (بخاری، بی تا الف: ۱۸/۲؛ ابن حبان، ۱۴۱۱: ۹۵)، جحادة بن سعد (طوسی، ۱۳۸۸: ۵۹)، الحجاج بن غزیه (همان: ۶۱)، الحجاج بن عمرو (عسقلانی، ۱۴۱۵: ۳۰/۲)، رفاعه بن رافع (طوسی، ۱۳۸۸: ۶۳)، زیاد بن بیاضه (همان: ۶۴)، سعد بن عمرو (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲: ۶۰۱/۲)، عثمان بن حنیف (طوسی، ۱۳۸۸: ۷۱)، عبدالرحمان بن ابی لیلی (همان: ۷۲)، عامر بن اجبل (مفید، ۱۴۱۳ ب: ۵۱)، عبدالرحمان بن عمرو بن الجموح (عسقلانی، ۱۴۱۵: ۲۵۶/۴)، عبدالله بن عمرو بن محسن (همان: ۱۶۸)، قیس بن سعد بن عباده (طوسی، ۱۳۸۸: ۷۹)، یزید بن نویه (عسقلانی، ۱۴۱۵: ۵۳۰/۶)، یزید بن طعمه (همان: ۵۲۲)، ابوالهیثم بن التیهان (ابن حبان، ۱۳۹۳: ۳۷۶/۳)، ابوسنان (طوسی، ۱۳۸۸: ۸۶)، ابوعمره (همان)، ابولیلی (عجلی، ۱۴۰۵: ۸۶/۲)، ابوبکر بن حزم (طوسی، ۱۳۸۸: ۸۶)، ابویسر (همان: ۸۷)، ابوقتاده (همان)، ابومسعود (همان)، ابوالیسر بن عمرو (همان)، ابوالورد بن قیس بن فهد (عسقلانی، ۱۴۰۴: ۲۴۴/۱۲)، ابورمله (طوسی، ۱۳۸۸: ۸۸).

۳. ۲. فهرست راویان موصوف به «بدری»

ایوب بن عبید (همان: ۵۷)، ثابت البنانی (ابافضاله) (همان: ۵۹)، خوات بن جبیر (همان: ۶۳)، خالد بن ابی دجانه (همان)، الطفیل بن الحارث بن عبد المطلب (همان: ۶۹)، عقبه بن عمرو (همان: ۷۲)، عبدالله بن عتیک (همان)، عمرو بن عوف اللیثی،^۴ عوف بن الحارث (همان: ۷۳)، مسطح بن اثاثه (همان: ۸۲)، مسعود بن اوس (همان).

۳. ۳. فهرست راویان موصوف به «مهاجر»

الحصین بن الحارث بن عبدالمطلب (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۵۲/۳)، زید بن الحصین (طوسی، ۱۳۸۸: ۶۴)، عقیل بن ابی طالب (ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۴۲۲/۳).

۳. ۴. فهرست راویان موصوف به «خزرجی»

مرة بن النعمان بن عمرو (طوسی، ۱۳۸۸: ۴۷)،^۵ خشرم بن الحباب بن المنذر (همان: ۶۳)،^۶ حنظله بن النعمان بن عمرو (همان: ۷۳)،^۷ عتبه بن رفاعه بن رافع بن مالک (همان)،^۸ قتره (همان: ۷۹).^۹

۳. ۵. راویانی که با شواهد چندگانه، مدنی‌بودنشان به اثبات می‌رسد:

اسامة بن زید بن حارثه: پدرش آزادشده رسول خدا (ص) بود. از این‌رو او را «مولی رسول الله (ص)» (همان: ۵۷) می‌گویند. وی پیامبر (ص) را درک کرد و از صحابه محسوب می‌شود (عسقلانی، ۱۴۱۵: ۳۴۷/۱). داستان فرماندهی او بر سپاهی موسوم به

«جیش اسامه»، که قرار بود در اواخر عمر شریف پیامبر (ص) از مدینه به مصاف روم برود، مشهور است.

احنف بن قیس التیمی: از اصحاب رسول الله (ص) است (طوسی، ۱۳۸۸: ۲۶). علاوه بر آن، حداقل یک سال به دستور خلیفه دوم در مدینه ساکن بوده است (ذهبی، ۱۹۹۲ ج: ۸۷/۴).

ابی بن قیس: علاوه بر اینکه حضور پیامبر (ص) را درک کرده، در زمان خلیفه دوم، مهاجرت نیز کرده است (عسقلانی، ۱۴۱۵: ۳۳۰/۱). ضمن اینکه سکونت قطعی برادرش «علقمة بن قیس» در مدینه، که به واسطه روایتش از راویان مدنی ثابت می شود (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۸۶/۶)، می تواند قرینه سکونت او نیز باشد.

بریده بن الحصیب: شیخ طوسی او را به «اسلمی»، «خزاعی»، «مدنی»، و «عربی» توصیف کرده (طوسی، ۱۳۸۸: ۵۸) و از اصحاب رسول خدا (ص) می داند (همان: ۲۹).

بشیر بن الخصاصیة: او از مهاجران است (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۳۹/۷) و تعدد روایات او از پیامبر (ص) دلیل حضور وی در مدینه است (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲: ۱۷۴/۱). حتی همسر او نیز راوی رسول خدا است (همان: ۱۸۰۴/۴).

بشر بن مسعود: این راوی با ضبط «بشر» (بخاری، بی تا الف: ۲۶۱/۵) و با ضبط «بشیر» (عسقلانی، ۱۹۸۴: ۳۱۶/۱۰) انصاری است و فرزندی به نام «عبدالرحمان» ملقب به «ازرق» دارد (الدوری، بی تا: ۳۱۰/۲).

تمیم بن عمرو: کنیه وی «ابا حنش» است. این فرد تا قبل از «سهل بن حنیف» از سوی امام علی (ع) امیر مدینه بوده است (طوسی، ۱۳۸۸: ۵۸).

جریر بن عبدالله البجلی: او در موقعیت های مختلف از خلیفه دوم مأموریت یافته است (خلیفه بن خیاط، ۱۴۱۵: ۶۷، ۷۰). وی از سوی عثمان و علی (ع) نیز حاکم همدان شد و پس از جنگ جمل، پیک امام علی (ع) برای دعوت معاویه به بیعت بود (طبری، ۱۳۸۷: ۵۶۱/۴).

جاریة بن قدامة السعدی: او عموی احنف (طوسی، ۱۴۳۰: ۵۹)، از شهود قتل خلیفه دوم و راوی اخبار امام علی (ع) در موقعیت های گوناگون بوده است (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۴۰/۷).

خزیمه بن ثابت ذوالشهادتین: داستان شهادت دادن او بر صدق کلام پیامبر (ص)

گرایش مدنیان به امام علی (ع) با بهره‌گیری از روایان مدنی / ۳۹

در واقعه‌ای با آنکه در آنجا حضور نداشت و مساوی شدن شهادتش با شهادت دو مرد، مشهور است (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲۷۹/۴-۲۸۱). او در روز فتح مکه، حامل پرچم بنی‌خطمه و در صفین همراه علی (ع) بود تا شهید شد (همان).

جندب بن جنادة: وی همان «ابوذر» معروف است که یکی از اصحاب رسول خدا (ص) و از ارکان چهارگانه تشیع محسوب می‌شود (همان: ۳۲). به او «جندب بن السکن» نیز گفته می‌شود (همان).

جندب بن عبدالله الازدی: او روایاتی نقل می‌کند که دال بر حضور وی در مدینه است. مثل روایتی که گفت‌وگوی بین او و امام علی (ع) را پس از بیعت مردم با عثمان نقل می‌کند (مفید، ۱۴۱۴: ۲۴۱/۱).

جابر بن عبدالله: از مشاهیر اصحاب و متصف به «الانصاری، المدنی، العربی و الخزرچی» است (طوسی، ۱۳۸۸: ۵۹).

جعدة بن هبيرة المخزومی: او پسر خواهر امام علی (ع)، ام هانی است (همان). هرچند طوسی، نامش را در روایان رسول‌الله (ص) ذکر و به تولدش در زمان ایشان تصریح می‌کند، ولی صحابی‌بودنش را نمی‌پذیرد (همان: ۳۳). به هر حال، سکونت در مدینه از آن استفاده می‌شود.

حذیفة بن الیمان العبسی: از انصار (همان: ۶۰) و از اصحاب پیامبر (ص) است (همان: ۳۵).

حجر بن عدی الکندی: از زمان پیامبر (ص) و موقع اسلام آوردن در مدینه حضور داشته است (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲۱۸/۶)، هرچند مدت زمان حضورش در زمان پیامبر (ص) مشخص نیست.

الحارث (الحارثة) بن سراقه: از انصار و از تیره بنی‌نجار قبیله خزرج و شهید نبرد بدر است (طوسی، ۱۳۸۸: ۳۷؛ عسقلانی، ۱۴۱۵: ۶۷۰/۱).

الحارث بن عوف اللیثی: کنیه او «ابو واقد» است (طوسی، ۱۳۸۸: ۶۱). وی از اصحاب پیامبر (ص) و ساکن مدینه شد (همان: ۳۶).

حبیب بن اسلم: فقط یک نفر با این نام در منابع موجود است که «انصاری» و «بدری» توصیف شده است (رازی، ۱۹۵۲: ۹۶/۳؛ ابن‌اثیر، ۱۴۰۹: ۳۷۱/۱؛ عسقلانی، ۱۴۱۵: ۱۳/۲).

الحارث بن الربیع: کنیه او «ابو زیاد»، کارگزار امام علی بر مدینه و از بنومازن از تیره بنی نجار قبیله خزرج بوده است (طوسی، ۱۳۸۸: ۶۱؛ کحاله، ۱۹۶۸: ۱۰۲۵/۳).

عدی بن حاتم الطائی: گزارش ورود او بر رسول خدا (ص)، ابوبکر و عمر بن خطاب موجود است و از فحوای گزارش‌ها چنین برمی آید که چندین بار خدمت رسول خدا (ص) رسیده و به میزان کافی در مدینه حضور داشته است (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲: ۱۰۵۷-۱۰۵۸).

حکیم بن جبلة: او پیامبر (ص) را درک کرده است (ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۵۲۱/۱). علاوه بر آن، گزارش‌های حضور وی در مدینه موجود است. از جمله اینکه عثمان او را به «سند» گسیل داشت (همان).

خالد بن زید: شیخ طوسی او را ابو ایوب انصاری، مدنی، عربی، خزرجی توصیف کرده است (طوسی، ۱۳۸۸: ۶۲).

رافع بن خدیج: او و جمعی دیگر، از زمان مرگ عثمان تا وفات خودشان، در مدینه حدیث پیامبر (ص) را نقل، و فتوا صادر می‌کردند (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲۸۴/۴).

زید بن ارقم: شیخ طوسی او را «الانصاری، عربی، مدنی، و خزرجی» توصیف می‌کند (طوسی، ۱۳۸۸: ۶۴).

زید بن خالد الجهنی: او به همراه گروهی، از کسانی شمرده شده‌اند که همواره ملازم پیامبر (ص) بودند و احادیث ایشان را تا مدت‌ها برای مردم نقل کرده‌اند (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲۸۷/۲).

زید بن صوحان: گزارش‌هایی دال بر وجود ایشان در مدینه، مانند گفتار عمر بن خطاب درباره وی (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۱۲۴/۶) و مکالمه عثمان با او (همان) در دست است.

زحر بن قیس: او از اصحاب رسول خدا (ص) و از سوی امام علی (ع) حاکم مدائن بود (عسقلانی، ۱۴۱۵: ۵۲۰/۲). وقتی مردم با علی (ع) در مدینه بیعت کردند، نامه‌ای به والیان از جمله جریر بن عبدالله، والی همدان، نوشت که آن نامه را از طریق زحر بن قیس ارسال کرد (منقری، ۱۳۸۲: ۱۵).

زر بن حبیش: علاوه بر امام علی (ع)، از عمر بن خطاب و ابن مسعود نیز روایت کرده، پس در مدینه حضور داشته است (بخاری، بی تا الف: ۴۴۷/۳؛ ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۲۰۰/۲).

گرایش مدنیان به امام علی (ع) با بهره‌گیری از روایان مدنی / ۴۱

زید بن وهب الجهنی: علاوه بر امام علی (ع)، از عمر بن خطاب، عبدالله بن مسعود و حذیفه بن الیمان روایت کرده (ابن‌سعد، ۱۴۱۰: ۱۰۲/۶)، پس در مدینه ساکن بوده است.

سلمان الفارسی: کنیه‌اش ابو عبدالله، «مولى رسول الله (ص)» و یکی از ارکان چهارگانه تشیع (طوسی، ۱۳۸۸: ۶۵) و از مشاهیر اصحاب رسول‌الله (ص) است (همان: ۴۰). سلمة بن الاکوع: گزارش‌های متعددی از حضور او در کنار پیامبر (ص) موجود است (ابن‌سعد، ۱۴۱۰: ۶۲/۲، ۶۳، ۷۸، ۸۴، ۸۵، ۹۰، ۱۱۵). علاوه بر آن، او نیز به همراه جمعی دیگر، از زمان مرگ عثمان تا وفات خودشان، در مدینه حدیث پیامبر (ص) را نقل، و فتوا صادر می‌کردند (همان: ۲۸۴/۴).

سعد بن مالک: کنیه‌اش «ابوسعید» و خزرجی، خدری، انصاری، عربی و مدنی توصیف شده است (طوسی، ۱۳۸۸: ۶۵-۶۶).

سهل بن حنیف: او ابومحمد، انصاری، عربی و والی امام علی (ع) بر مدینه توصیف شده است (همان: ۶۶).

سويد بن غفلة: وی در سال رحلت پیامبر اسلام (ص) به مدینه مهاجرت کرده و در مدینه حضور داشته است (ابن‌سعد، ۱۴۱۰: ۶۸/۶).

سليم بن قيس الهلالی: حداقل استفاده‌ای که از روایات و کتاب او می‌شود، حضور وی در مدینه است.^{۱۱}

سيحان بن صوحان العبدي: او برادر صعصعة است (طوسی، ۱۳۸۸: ۶۶). علاوه بر اینکه وی از امرای لشکر در جنگ‌های رده بوده و امرای جنگ رده از صحابه بوده‌اند (عسقلانی، ۱۴۱۵: ۱۹۵/۲، ۳۷۵)، به قرینه برادرش نیز می‌توان گفت در مدینه ساکن بوده است.

سلمة بن كهيل: وی علاوه بر امام علی (ع)، از اصحاب امام سجاد (ع) نیز بوده (طوسی، ۱۳۸۸: ۱۱۴) که دلیل بر سکونت در مدینه است.

سالم بن ابی الجعد: روایت وی از روایان مدنی همچون ابن عباس، ابن عمر، جابر، انس و ... (عسقلانی، ۱۴۰۴: ۳۷۳/۳) دال بر حضورش در مدینه است.

سعید بن وهب الهمدانی: وی علاوه بر امام علی (ع) از سلمان، ابن عمر و ابن‌زبیر روایت کرده، پس در مدینه حضور داشته است (ابن‌سعد، ۱۴۱۰: ۱۷۰/۶).

سهل بن سعد: او «ساعدی» و از تیره بنی ساعده مدینه (همان: ۶۶) و از اصحاب رسول الله (ص) بوده است (خلیفه بن خیاط، ۱۴۱۵: ۲۳۵؛ طوسی، ۱۳۸۸: ۴۰).
سفیان بن اللیل: طبق برخی گزارش‌ها در مدینه حضور داشته است (عقیلی، ۱۴۱۸: ۱۰۵/۲).

سعد بن حذیفه بن الیمان: به قرینه سکونت پدرش در مدینه (همین مقاله) و به قرینه روایت او از پدرش (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۱۷۰/۶) سکونت وی در مدینه محرز است.

شداد بن الازمع الهمدانی: چون از راویان مدنی همچون ابن مسعود روایت کرده (رازی، ۱۹۵۲: ۳۲۹/۴)، پس در مدینه بوده است. علاوه بر این، راویانی چون «علی بن الاقمر» از او روایت کرده‌اند که از دیگر راویان مدنی همچون «ابن عمر» و «ام عطیة الانصاریة» نیز روایت کرده‌اند (عسقلانی، ۱۴۰۴: ۲۵۰/۷).

شئیر بن شکل العبسی: غیر از گزارشی که درباره صحابی رسول خدا (ص) بودن و زیارت ایشان از سوی وی شده است، از راویان مدنی همچون ابن مسعود و حذیفه روایت کرده است (همو، ۱۴۱۵: ۳۰۲/۳).

شقیق بن سلمة: کنیه او «ابو وائل» (طوسی، ۱۳۸۸: ۶۸) است و پیامبر (ص) را درک کرده است. هرچند موفق به رؤیت و روایت نشده ولی در مدینه از راویان مدنی روایت کرده است (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۹۶/۶).

شقیق بن ثور: وی علاوه بر امام علی (ع)، از عثمان بن عفان نیز روایت کرده که دال بر حضورش در مدینه است (ذهبی، ۱۹۹۲ ج: ۵۳۸/۳).

صعصعة بن صوحان: او از مشاهیر اصحاب علی (ع) است. علاوه بر آن، مکالمه وی با عثمان در مدینه معروف است (خلیفه بن خیاط، ۱۴۱۵: ۱۲۷). برادرانش نیز در مدینه بوده‌اند (همین مقاله).

صیفی بن ربیع: وی «انصاری» بوده، از راویان مدنی همچون «ابن عمر» روایت دارد (ابویعلی، ۱۴۰۸: ۱۴۸/۸؛ ابن عبدالبر، ۱۴۱۲: ۷۳۴/۲).

صفوان بن حذیفه بن الیمان: به قرینه حضور پدرش (همین مقاله) در مدینه و روایت او از پدرش (عقیلی، ۱۴۱۸: ۲۰۳/۴) ساکن مدینه محسوب می‌شود.

طارق بن شهاب الاحمسی: کنیه او «ابو حیه» و «کوفی» است (طوسی، ۱۳۸۸: ۶۸).

گرایش مدنیان به امام علی (ع) با بهره‌گیری از روایان مدنی / ۴۳

البته پیامبر (ص) را زیارت کرده و از اصحاب عبدالله بن مسعود نیز هست (عجلی، ۱۴۰۵: ۴۷۵/۱). از این‌رو در مدینه ساکن بوده است.

ظالم بن ظالم: او همان ابوالاسود دؤلی مشهور است، که نامش را ظالم بن عمرو نیز گفته‌اند (طوسی، ۱۳۸۸: ۷۰). علاوه بر امام علی (ع)، از عمر نیز روایت کرده که دلالت بر حضور در مدینه است (بخاری، بی‌تاب: ۸۶).

ظالم بن سراق: شیخ طوسی او را «ابو صفره»، پدر «مهلب» و شیعه می‌داند (طوسی، ۱۳۸۸: ۷۰). زمان پیامبر (ص) مسلمان شد ولی توفیق زیارت ایشان را نیافت، اما ورودش بر عمر بن خطاب ثبت شده است (ابن‌عبدالبر، ۱۴۱۲: ۱۶۹۲/۴).

عبدالله بن جعفر بن ابی‌طالب: نه‌تنها از صحابه پیامبر (ص) محسوب می‌شود (طوسی، ۱۳۸۸: ۴۲)، شهرتی دارد که برای حضورش در مدینه کافی است.

عبدالله و عبدالرحمان دو فرزند بدیل بن ورقاء و برادرشان محمد: آنان فرستادگان رسول خدا (ص) به یمن بودند (همان: ۷۰). هرچند شیخ طوسی اسامی ایشان را در روایات رسول‌الله (ص) نیاورده ولی به قرینه مأموریتشان و صحابی‌بودنشان، حداقل وجودشان در مدینه ثابت می‌شود.

عمار بن یاسر: «ابو الیقظان»، یکی از ارکان چهارگانه تشیع (همان) و از اصحاب رسول‌الله است (همان: ۴۳).

عمرو بن الحکم الخزاعی: بنا بر قول صحیح‌تر از سال حدیبیه، صحابی پیامبر (ص) شده است (ابن‌عبدالبر، ۱۴۱۲: ۱۱۷۳/۳).

عامر بن واثله: کنیه‌اش «ابوطیفیل»، متولد سال نبرد احد است و هشت سال از عمر رسول خدا (ص) را درک کرد (طوسی، ۱۳۸۸: ۷۰).

عرفة الازدی: او را «عرفة المدنی» نیز گفته‌اند (همان: ۷۰-۷۱). رسول خدا (ص) در حقیقت دعا فرمود: «اللهم بارک له فی صفته».

عبادة بن الصامت: او برادرزاده ابوذر است (همان). به قرینه روایاتی که از عمویش ابوذر نقل کرده، در مدینه بوده است.^{۱۲}

عبید بن عبد: کنیه او «ابوعبدالله الجدلی» است (همان). از «خزیمه بن ثابت» و «ام سلمه» روایت کرده (رازی، ۱۹۵۲: ۹۳/۶)، پس در مدینه حضور داشته است.

عبیده السلمانی: وی دو سال قبل از رحلت پیامبر اسلام (ص) ایمان آورد ولی موفق به زیارت ایشان و قرار گرفتن در صحابه نشد، اما در زمره اصحاب امام علی (ع) و عبدالله بن مسعود درآمد (عجلی، ۱۴۰۵: ۱۲۵/۲).

علی بن ربیعۃ الوالی الاسدی: از اصحاب مدنی مانند «امام علی (ع)» و «ابن عمر» برای راویان مدنی همچون «سلمة بن کهیل» روایت کرده (بخاری، بی تا الف: ۲۷۳/۶)، که دلیل حضورش در مدینه است.

عبید الله بن ابی رافع: وی کاتب امام علی (ع) بوده (طوسی، ۱۳۸۸: ۷۰-۷۱) و به صورت طبیعی باید همه جا از جمله در مدینه همراه حضرتش بوده باشد. علاوه بر آن، برخی وی را آزادشده رسول الله (ص) و به صراحت از اهل مدینه دانسته اند (بخاری، بی تا الف: ۳۸۱/۵).

عبدالله بن شداد بن الهاد اللیثی: گزارش های تاریخی تأیید می کند که وی در حیات رسول الله (ص)، زمانی که پدرش در مدینه بود، به دنیا آمده و علاوه بر آن از امام علی (ع) و عمر بن خطاب روایت کرده است (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۱۲۶/۶).

عبایة بن ربیعۃ الاسدی: علاوه بر امام علی (ع)، از عمر بن خطاب روایت کرده و برخی از راویان مدنی مانند «سلمة بن کهیل» از او روایت کرده اند (همان: ۱۲۷).

عبید بن ابی الجعد: روایت وی از راویان مدنی همچون عایشه (ابن مبارک، ۱۴۱۱: ۱۷۳)، کعب (صنعانی، بی تا: ۴۱۳/۲) و عبدالله بن شداد بن الهاد (دارمی، ۱۳۴۹: ۳۶۸/۳) دال بر حضورش در مدینه است.

عبدالرحمن بن عوسجه: به دلیل اینکه از «براء بن عازب انصاری» نقل می کند،^{۱۳} می توان گفت در مدینه حضور داشته است.

عبید بن نضلة الخزاعی: از راویان مدنی همچون ابن مسعود، مغیره بن شعبه و سلیمان بن سرد روایت کرده است و صحابی بودنش، به اجمال پذیرفته شده است (عسقلانی، ۱۴۱۵: ۹۰/۵).

عبدالله بن ربیعۃ السلمی: «عبدالله بن ربیعۃ» بدون وصف «السلمی» از اصحاب رسول الله (ص) است (طوسی، ۱۳۸۸: ۴۴) ولی در جای دیگری تصریح شده که صحابی است (ابن حبان، ۱۳۹۳: ۲۳۱/۳).

گرایش مدنیان به امام علی (ع) با بهره‌گیری از روایان مدنی / ۴۵

عبایة بن رفاعة بن رافع بن خدیج: علاوه بر وصف «الانصاری» (طوسی، ۱۳۸۸: ۷۲) می‌توان گفت از جدش رافع و ابن عمر روایت کرده (بخاری، بی‌تا الف: ۷۳/۷) که دلیل حضورش در مدینه است.

عقبه بن عامر: با وصف «السلمی» از اصحاب رسول‌الله (ص)، و در صفین کنار امام علی (ع) بود (عسقلانی، ۱۴۱۵: ۴۳۱/۴) ولی با وصف «الجهنی» از اصحاب رسول‌الله (ص) و در صفین مقابل امام علی (ع) بود (همان: ۴۲۹).

عمرو بن محسن: کنیه‌اش «ابو احيحة» است (همان). در منابع صحابه‌نگاری، سه نفر با نام «عمرو بن محسن» آمده است که یکی انصاری و دیگری اسدی و سومی غیرمنسوب است (همان: ۵۶۲). فرد مذکور در اینجا، به قرینه «عبدالله بن عمرو بن محسن» که در چند سطر آینده خواهد آمد، به احتمال زیاد فرزند «عمرو» و از انصار است. هرچند برخی منابع متقدم، وی را در زمره مهاجران می‌دانند (مفید، ۱۴۱۳ ب: ۵۰). به هر حال سکونت وی در مدینه محرز است.

عتیق بن معاویة بن الصامت: شیخ طوسی او را بوعیاش زرقی، انصاری، از تیره بنوزریق خزرج، جنگجو و سوارکار رسول‌الله (ص) توصیف می‌کند (طوسی، ۱۳۸۸: ۷۳).

عمرو بن غزیه: با این نام فقط یک شخص در کتب رجالی موجود است که از قبیله خزرج و مدنی است (بخاری، بی‌تا الف: ۳۷۰/۲؛ عجلی، ۱۴۰۵: ۲۸۶/۱؛ ابن حبان، ۱۳۹۳: ۲۷۱/۳؛ ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۱۲۵/۴؛ عسقلانی، ۱۴۱۵: ۵۵۳/۴).

عبدالله بن زید بن عاصم: از اصحاب رسول‌الله (ص) و از انصار است (طوسی، ۱۳۸۸: ۴۲).

عبدالرحمان بن حنبل الجمحی: او پیک ابوبکر به سوی خالد بن ولید در فتوحات شام بود (ابن‌اعثم، ۱۴۱۱: ۱۰۶/۱). گزارش‌های حضور او در شورش مدینه علیه عثمان نیز وجود دارد (همان: ۴۲۸/۲، ۴۲۹).

عبدالله بن عمرو بن معاذ بن الجموح: او فرزند یکی از انصار (همین مقاله) و از تیره بنوسلمه خزرج است (ابن حزم، ۱۴۰۳: ۳۵۹؛ جعفریان، ۱۳۸۷: ۹۸-۹۹).

عبدالرحمان بن عبد ربه: همین نام با وصف خزرجی از اصحاب امام حسین (ع) است (طوسی، ۱۳۸۸: ۱۰۳).

عبدالرحیم و عبدالرحمن ابنا خراش بن الصمة بن الحارث: عبدالرحمن با کنیه ابولیلی، در منابع با وصف «الانصاری» آمده (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲: ۸۳۱/۲) که از ابن عمر هم روایت کرده است (بخاری، بی تا الف: ۲۷۸/۵). به قرینه وی می‌توان برادرش را نیز اهل مدینه دانست.

عمرو بن بلال: در بعضی منابع صحابه‌نگاری «عمرو بن بلیل بن بلال بن أحبحة بن الجلاح الأنصاری أبو لیلی» را «عمرو بن بلال» و از صحابه پیامبر (ص) شناخته‌اند که «عبدالرحمن بن ابی لیلی» که خود راوی ای مدنی است، از او روایت کرده است و به قرینه اینکه بعدها در زمره کوفیان درآمده می‌تواند بر این «عمرو بن بلال» تطبیق کند (عسقلانی، ۱۴۱۵: ۴۹۹/۴).

عمارة بن اوس: در بعضی منابع صحابه‌نگاری، وی از انصار و کوفیان دانسته شده است (ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۴۷/۴) که قرینه مناسبی برای شمردن وی در شمار اصحاب مدنی - کوفی امام علی (ع) است.

عبدالله بن خباب بن الارت: با توجه به اینکه حلیف «بنو زهره» و پدرش صحابی رسول‌الله (ص) بوده و اینکه از پدرش روایت کرده (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲۴۵/۵؛ بخاری، بی تا الف: ۷۸/۵؛ عجللی، ۱۴۰۵: ۲۶/۲)، از مهاجران ساکن مدینه بوده است.

عمرو بن حزم: او از تیره بنونجار قبیله خزرج و کارگزار رسول‌الله (ص) بر نجران بوده است (طوسی، ۱۳۸۸: ۷۴-۷۵).

عبدالله بن ابی طلحة: طوسی او را «هو الذی دعا له رسول‌الله (ص) یوم حملت به امه» توصیف کرده است (همان).

عبدالله بن زید بن عاصم: من بنی النجار، قتل یوم الحرة. با وصف «الانصاری» از اصحاب رسول‌الله (ص) است (همان: ۴۲).

عمرو بن ابی سلمه: او فرزند ام سلمه، ربیب و بزرگ‌شده در منزل رسول‌الله (ص) بوده است (همان: ۷۵).

عون بن جعفر بن ابی طالب: حضور او در مدینه، یقینی است.

عبدالرحمان بن جندب: به قرینه پدرش «جندب بن عبدالله» که ساکن مدینه بوده و روایات او از پدرش (مفید، ۱۴۱۴: ۲۴۱/۱؛ مفید، ۱۴۱۳ الف: ۱۶۹)، می‌توان گفت در مدینه حضور داشته است.

گرایش مدنیان به امام علی (ع) با بهره‌گیری از روایان مدنی / ۴۷

علی بن ربیعۃ الاسدی: وی علاوه بر امام علی (ع) از سلمان نیز روایت کرده است (ذهبی، ۱۴۱۳ الف: ۳۹/۲). همچنین، روایت دیگری از او دال بر فوت یکی از انصار به نام «قَرَطَةَ بن کعب» و سخنرانی «مغیره بن شعبه» موجود است (ابن حنبل، بی‌تا: ۲۴۵/۴) که نشان از حضور وی در مدینه است.

علقمة بن قیس: وی علاوه بر امام علی (ع) از عمر، عثمان، ابن مسعود، سلمان، حذیفه و ... روایت کرده است (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۸۶/۶).

عباس بن ربیعۃ بن الحارث بن عبدالمطلب: پدر وی «ربیعۃ» در جنگ بدر اسیر و سپس مسلمان و در مدینه، در محله «بنی جدیلة»، ساکن شد و در خلافت عمر بن خطاب درگذشت (بلاذری، ۱۹۷۸: ۲۹۴/۴). فرزند دیگر ربیعۃ، «فضل» و نوه‌اش «ابوبکر بن عبدالله» در واقعه حرّه در مدینه کشته شدند (ابن‌عبدالبر، ۱۴۱۲: ۱۴۱۳/۳) و نوه دیگرش «عبدالله بن فضل» از اهل مدینه شمرده شده است (ابن حبان، ۱۳۹۳: ۱۵/۷). همه اینها قراین سکونت «عباس بن ربیعۃ» در مدینه است.

عبدالله بن الحارث بن نوفل بن عبدالمطلب: وی در زمان رسول‌الله (ص) به دنیا آمد و حضرت برایش دعا فرمود (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲۴/۵). منابع به اهل مدینه بودن وی تصریح کرده‌اند (ابن حبان، ۱۳۹۳: ۹/۵).

عبدالله بن حکیم بن جبلة: به قرینه حضور پدرش در مدینه (ابن‌اثیر، ۱۴۰۹: ۵۲۱/۱)، مدنی محسوب می‌شود.

عبدالله بن سلمة: در منابع صحابه‌نگاری، سه نفر با نام «عبدالله بن سلمة» و با اوصاف «ابن ابی‌الخیر»، «المرادی» و «الهمدانی» موجود است (عسقلانی، ۱۴۱۵: ۷۰/۵). اولی پیامبر (ص) را درک کرده و امام علی (ع) وی را بر ولایت منطقه «سواد» گمارده است (همان). دومی علاوه بر امام علی (ع) از سعد ابن ابی‌وقاص، ابن مسعود (بخاری، بی‌تا الف: ۹۹/۵)، جابر بن عبدالله انصاری (حاکم، بی‌تا: ۱۰/۱)، عمر بن خطاب و معاذ (ذهبی، ۱۴۱۳ الف: ۵۵۹/۱) روایت کرده و سومی به احتمال قریب به یقین همان دومی است (بخاری، بی‌تا الف: ۹۹/۵؛ حاکم، بی‌تا: ۱۰/۱).

عطاء بن ابی‌رباع: وی علاوه بر امام علی (ع) (شافعی، ۱۴۰۳: ۳۵۰/۷) از جابر (همان: ۶۷/۴)، ابن عباس (همان: ۶۵)، صفیه بنت عبدالمطلب (همان: ۲۳۱/۲) و دیگر روایان مدنی روایت کرده است.

عطية العوفی: او به «بکالی» شناخته می‌شود (طوسی، ۱۳۸۸: ۷۶). وی یار مشهور جابر بن عبدالله الانصاری است و بسیار از او روایت کرده است (عقیلی، ۱۴۱۸: ۳۳/۱؛ طبرانی، ۱۴۱۵: ۳۴۳/۵؛ مغربی، ۱۴۰۹: ۲۱۲/۱؛ صدوق، ۱۹۶۶: ۳۵/۱).

عبدالرحمان بن یسار: وی فرزند ابولیلی انصاری است. علاوه بر امام علی (ع) از راویان مدنی همچون عثمان، سهل بن حنیف، قیس بن حنیف، ابویوب، ام هانی، زید بن ارقم، عبدالله بن ربیع، براء بن عازب، حذیفه، کعب بن عجره، ابوالدرداء، سعد بن عبید و ... استماع حدیث کرده است (بخاری، بی تا الف: ۳۶۸/۵).

عبدالله بن جنادة: وی قبل از جنگ جمل در مدینه حضور داشته است (ابن ابی‌الحدید، ۱۳۷۸: ۳۰۷/۱ و ۸/۱۴).

عمیر بن سعید النخعی: علاوه بر امام علی (ع) از عبدالله بن مسعود نیز روایت کرده (ابن‌سعد، ۱۴۱۰: ۱۷۰/۵) که دلیل حضور وی در مدینه است.

عقبة بن عمرو: شیخ طوسی او را به انصاری، صحابی رسول‌الله (ص) و جانشین امام علی (ع) بر کوفه توصیف کرده است (طوسی، ۱۳۸۸: ۷۷).

علقمة بن قیس: وی علاوه بر امام علی (ع) از عمر بن خطاب، عثمان، ابن‌مسعود، حذیفه، سلمان و ... نیز روایت کرده است (ابن‌سعد، ۱۴۱۰: ۸۶/۵).

عابس بن ربیعة النخعی: علاوه بر امام علی (ع) از عمر بن خطاب (همان: ۱۲۲)، عایشه (بخاری، بی تا الف: ۸۰/۷) و ابن‌مسعود (رازی، ۱۹۵۲: ۳۵/۷) نیز روایت می‌کند.

عبدالله بن سخیر الازدی: کنیه‌اش ابومعمر است و علاوه بر امام علی (ع) راوی ابوبکر، عمر بن خطاب، عبدالله بن مسعود و دیگر راویان مدنی نیز هست (ابن‌سعد، ۱۴۱۰: ۱۰۳/۵).

عبدالله بن ابی سخیلة الخراسانی: علاوه بر امام علی (ع) از ابوذر و سلمان هم روایت می‌کند (کوفی، ۱۴۱۲: ۲۶۷/۱، ۲۷۹، ۲۹۹ و ۵۳۵/۲؛ مغربی، ۱۴۰۹: ۲۵۶/۲، ۲۶۴؛ صدوق، ۱۳۷۶: ۲۷۴؛ مفید، ۱۴۱۴: ۳۱/۱).

الفاکه بن سعد: وی از قبیله اوس و از انصار است، هرچند بعضی گفته‌اند از مهاجران بوده است (ابن‌اثیر، ۱۴۰۹: ۱۷۴/۴).

قنبر: وی همان آژادشده مشهور امام علی (ع) است (همان) و علاوه بر امام علی (ع) از «بلال» نیز روایت می‌کند (ابن‌ماکولا، بی تا: ۱۰۰/۷) و روایاتی دال بر حضور وی در مدینه

گرایش مدنیان به امام علی (ع) با بهره‌گیری از روایان مدنی / ۴۹

وجود دارد. مثل نقلی که به همراه امام علی (ع) بر عثمان وارد می‌شود (صدوق، ۱۳۶۱: ۳۰۴) یا گزارشی که درباره فتنه عثمان است (ابن حبان، ۱۳۹۳: ۲۶۴/۲) یا مطلبی که درباره بیماری حسنین (ع) است (قرطبی، بی‌تا: ۱۳۱/۱۹).

قَرظَة بن کعب: بنا بر روایتی از «علی بن ربیعة الاسدی» دال بر فوت یکی از انصار به نام «قَرظَة بن کعب» و سخنرانی «مغیره بن شعبه» (ابن حنبل، بی‌تا: ۲۴۵/۴)، او از انصار است.

القعقاع بن عمرو التمیمی: قعقاع بن عمرو از اصحاب رسول خدا (ص) و علی (ع) بود (ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۱۰۹/۴). ابوبکر با توجه به شناختی که از او داشته، صدای قعقاع را در میدان جنگ بهتر از هزار مرد جنگی دانسته است (همان). سکونت وی در کوفه نیز پس از جنگ جمل بوده است (همان). از این رو می‌توان وی را ساکن مدینه دانست.

کعب بن عجره: از جمله گزارش‌هایی که حضور او در مدینه را تأیید می‌کند، روایات او از پیامبر (ص) و شرکت او در برخی غزوات و سرایا است (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲۳۲/۱، ۲۸۸: ۹۶/۲).

کعب بن عمرو: وی همان «ابوالیسر»، انصاری و از اصحاب رسول‌الله (ص) بوده است (منقری، ۱۳۸۲: ۵۰۶).

المقداد بن الاسود الکندی: یکی از ارکان چهارگانه شیعه، کنیه‌اش «ابومعبد» و اسم پدرش «عمرو البهرانی» است ولی چون فرزندخوانده «اسود بن عبد یغوث» شد به او نسبت داده می‌شود (طوسی، ۱۳۸۸: ۸۱). از اصحاب رسول‌الله (ص) نیز بوده است (عسقلانی، ۱۴۱۵: ۱۶۰/۶).

المغیره بن نوفل بن الحارث بن عبدالمطلب: گفته شده که از اصحاب رسول‌الله (ص) است. علاوه بر این، در زمان عثمان، قاضی مدینه بوده است (همان: ۱۵۸/۴-۱۵۹).

مسعود بن اسلم: از انصار و اصحاب رسول‌الله (ص) است (مفید، ۱۴۱۳ ب: ۵۱).

مسعود بن قیس: هرچند شیخ طوسی، دنباله نسبش را نیاورده ولی بنا بر تحقیق، وی مسعود بن قیس بن خلدة بن مخلد الزرقی و از انصار است (عسقلانی، ۱۴۱۵: ۲۸۲/۴).

مسعود دیگری نیز در کتب رجالی است که فرزند قیس بن عمرو بن زید مائة بن عدی بن عمرو بن مالک بن النجار است. وی پنج دختر به نام «عمرة» دارد که اولی مادر سعد بن زید و ثابت بن زید است. دومی مادر مسعود بن اوس، عمر بن سهل و رغیبة بن

سهل است. سومی مادر ابی بن ثابت است. چهارمی مادر سعد بن عبادة است و پنجمی مادر قیس بن عمرو النجاری است. در نتیجه «مسعود بن قیس بن عمرو» از اصحاب رسول الله (ص) نیست ولی مدنی است (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۴۵۰/۸-۴۵۱).

المسیب بن حزن: او علاوه بر آنکه صحابی پیامبر (ص) است (طوسی، ۱۳۸۸: ۴۷)، پدر سعید بن مسیب، دانشمند مشهور مدنی، است (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۸۹/۵). سعید چهار ساله پس از خلافت عمر در مدینه به دنیا آمد (همان) که گواه حضور پدرش در مدینه است. حتی پدر بزرگ او نیز خدمت پیامبر رسیده است (همان).

محمد بن ابی بکر ابی قحافة: او علاوه بر آنکه از اصحاب صغار پیامبر (ص) است (طوسی، ۱۳۸۸: ۴۹)، شهرتش برای حضورش در مدینه کافی است.

محمد بن ثابت بن قیس بن الشماس: وی از انصار و اصحاب رسول الله (ص) است (همان).

محمد بن بدیل بن ورقاء الخزاعی: او از فرستادگان پیامبر (ص) به یمن (همان) و از کسانی است که در صفین به شهادت رسیده است (عسقلانی، ۱۴۱۵: ۵/۶).

محمد بن جعفر بن ابی طالب: او علاوه بر آنکه از اصحاب پیامبر است (طوسی، ۱۳۸۸: ۴۸)، از جمله افرادی است که شهرتش برای حضورش در مدینه کافی است.

محمد بن ابی حدیفه: پدرش به حبشه مهاجرت کرد. محمد در آنجا به دنیا آمد. سپس همراه پدرش به مدینه مهاجرت کرد و پس از شهادت پدرش، تحت کفالت عثمان درآمد (بلاذری، ۱۹۵۹: ۱۹۹/۱؛ ابن عبدالبر، ۱۴۱۲: ۱۳۶۹/۳).

معاذ بن الصمة: نام او در میان اصحاب پیامبر (ص) (عسقلانی، ۱۴۱۵: ۱۱۲/۶) و از حاضران در نبرد است (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۴۲۵/۳).

معاذ بن جبل: او از مشاهیر اصحاب دانشمند پیامبر (ص) و فرستاده ایشان به یمن است که گزارش های فراوانی از حضور او در مدینه موجود است (همان: ۲۶۴/۲).

المسور بن مخرمة الزهری: او دو سال پس از هجرت در مکه به دنیا آمد و تا زمان قتل عثمان در مدینه سکنا داشت (ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۳۹۹/۴).

مسعود بن الاسود: ابن حجر او را از اصحاب پیامبر (ص)، راوی برخی احادیث ایشان، جزء اصحاب شجره و ساکن مدینه می داند (عسقلانی، ۱۴۱۵: ۷۴/۶).

گرایش مدنیان به امام علی (ع) با بهره‌گیری از روایان مدنی / ۵۱

المهدی: او آزادشده عثمان و کسی است که با امام علی (ع) بر برائت از شیخین بیعت کرد (طوسی، ۱۳۸۸: ۸۳).

نافع بن عتبة: او در برخی غزوات همراه پیامبر (ص) شرکت داشت (ابن‌اثیر، ۱۴۰۹: ۵۲۸/۴).

النعمان بن عجلان: وی از بنوزریق (همان) خزرج (همان: ۷۳)، کارگزار امام علی (ع) در بحرین و عمان (همان) و از اصحاب رسول خدا (ص) است (عسقلانی، ۱۴۱۵: ۳۵۱/۴).

فضله بن عبید: شیخ طوسی او را با کنیه ابوبرزه، اسلمی، خزاعی، مدنی (طوسی، ۱۳۸۸: ۸۳) و از اصحاب رسول‌الله (ص) توصیف کرده است (همان: ۵۰).

هشام^{۱۴} بن عتبة بن ابی وقاص المرقال: ذکر حضور پدر این صحابی پیامبر (ص) (ابن‌حبان، ۱۳۹۳: ۴۳۷/۳)، در مدینه گذشت. او فرمانده پیادگان سپاه علی (ع) در جنگ صفین بود (ابن‌اثیر، ۱۴۰۹: ۶۰۲/۴).

یحیی بن الجرار: طوسی او را آزادشده بجیلة دانسته (طوسی، ۱۳۸۸: ۸۵) و از او روایاتی نقل می‌کند که بر اساس آن روایات، وی باید ساکن مدینه بوده باشد.^{۱۵}

ابو امامه: نامش صدی بن عجلان بن وهب و از اصحاب رسول خدا (ص) است که احادیث فراوانی نقل کرده است (ابن‌عبدالبر، ۱۴۱۲: ۷۳۶/۲). فراوانی روایاتش و نوع آنها (ابن‌سعد، ۱۴۱۰: ۳۱۹/۱) نشان می‌دهد در مدینه حضور مستمری داشته است.

ابو جحيفة: طوسی یک بار دیگر از او با عنوان «وهب بن عبدالله السوائی» یاد کرده است (طوسی، ۱۳۸۸: ۸۴). از صحابه صغار و راوی برخی روایات پیامبر (ص) بود (ابن‌سعد، ۱۴۱۰: ۶۳/۶). او در همه موقعیت‌ها همراه علی (ع) بود (ابن‌عبدالبر، ۱۴۱۲: ۱۶۱۹/۴).

ابوالمنذر الجهنی: او از اصحاب رسول خدا (ص) بود (عسقلانی، ۱۴۱۵: ۳۱۹/۷). علاوه بر آن، جهنی‌ها، از انصار بودند. مانند انس بن معاذ الجهنی الأنصاری (ابن‌اثیر، ۱۴۰۹: ۱۵۴/۱)، بسبس الجهنی الأنصاری (همان: ۲۱۳/۱)، القاضی کمال الدین محمد الجهنی الأنصاری (ابن‌عماد حنبلی، ۱۴۰۶: ۴۲۳/۹). حدود و ثغور منازل آنان در مدینه نیز در متون مشخص شده است (ابن‌شبه، ۱۴۱۰: ۲۶۶/۱).

ابو قرة الکندی القاضی: او از عمر بن خطاب، سلمان و حذیفة بن یمان روایت کرده است (ابن‌سعد، ۱۴۱۰: ۱۴۸/۶). پس بایستی در مدینه ساکن بوده باشد.

نتیجه

در این مقاله کوشیدیم با استفاده از گرایش راویان مدنی امام علی (ع) به ایشان، به عنوان جامعه نمونه آماری، به اطلاعی نسبی از گرایش مدنیان به علی (ع) دست یابیم. برای این کار با استفاده از منابع معتبر، مجموع راویان احادیث امام علی (ع) را بررسی کردیم تا مدنیان آنها مشخص شود. پس از بررسی، روشن شد که صرف نظر از راویانی که حضورشان در مدینه از مسائل بدیهی تاریخی است، ۶۷ تن از مجموع راویان امام علی (ع) از صحابه رسول خدا (ص) بوده‌اند که برای حضور ۵۷ تن از آنان، علاوه بر همراهی رسول خدا (ص)، شواهد معتبری دال بر حضور در مدینه یافت شد. ۴۲ تن از اصحاب علی (ع)، از راویان مدنی، احادیثی را روایت کرده‌اند. این تحدیث، یا با شواهد دیگر همراه است یا از افراد متعددی است و حضور در مدینه را ثابت می‌کند. ۲۱ تن، صاحب گزارش یا گزارش‌هایی دال بر حضور در مدینه هستند. نُه تن از آنان، مولا، مصاحب، ربیب، تحت کفالت یا خادم شخصی مدنی بوده‌اند. پنج تن از آنان، علاوه بر قرائن دیگر، از سوی علی (ع) حاکم و امیر بوده‌اند. نُه نفر به وصف «مدنی» توصیف شده‌اند که اگر به این عده ۱۱ تن متصف به وصف «فرزند یا برادر شخص مدنی بودن»، ۲۱ نفر «خزرجی»، یک تن «اوسی» و دو نفر «ساعدی» را اضافه کنیم، مجموع متصفان به صفت «مدنی» به عدد ۴۴ خواهد رسید. از باقی‌ماندگان جامعه راویان امام علی (ع) ۵۳ تن دیگر به صفت «انصاری»، ۱۲ نفر «بدری» و شش تن به صفت «مهاجر» توصیف شده‌اند. برخی نیز از فحوای روایتشان معلوم می‌شود که در مدینه حضور داشته‌اند. البته برخی راویان، چند صفت را توأمان داشته‌اند.

در مجموع، از ۴۴۸ صحابی امام علی (ع)، که شیخ طوسی تحت عنوان «من روی عن امام علی (ع)» جمع‌آوری کرده، حدود ۱۹۰ تن ساکن مدینه بوده‌اند. اگر افرادی را که دشمنی و کینه‌شان با امام علی (ع) بدون هیچ‌گونه جست‌وجوی خاصی و بر مبنای تصریح «الرجال» محرز است، از مجموع راویان مدنی و غیرمدنی کسر کنیم، به این نتیجه می‌رسیم که نزدیک به نیمی از راویان امام علی (ع)، مدنی یا ساکن مدینه و به تعبیر ما «اهل مدینه» هستند. در مجموع، با استفاده از جامعه آماری راویان امام علی (ع)، که به عنوان یک نمونه قابل ردیابی تاریخی، از جمعیت مدینه در نظر گرفته شده‌اند، می‌توان چنین نتیجه گرفت که گرایش به امام علی (ع) در میان اهل مدینه زیاد بوده است.

پی‌نوشت‌ها

۱. برخی از مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: تاریخ تشیع، محمدکاظم خواجه‌یوان؛ تاریخ تشیع، ج ۱، زیر نظر: سید احمدرضا خضری؛ تحلیلی از تاریخ تشیع و امامان، محمد نصیری رضی؛ تشیع در مسیر تاریخ، سید حسین محمدجعفری؛ جانشینی حضرت محمد (ص)، ویلفرد مادلونگ، ترجمه جمعی؛ تاریخ سیاسی صدر اسلام: شیعه و خوارج، یولیوس و لهاوزن، ترجمه: محمودرضا افتخارزاده؛ جامعه شیعه نخواستله در مدینه منوره، اند ورنر، ترجمه: رسول جعفریان (این تحقیق، تشیع در نخواستله مدینه را در قرون اخیر بررسی می‌کند).
۲. برخی از مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: التنظيمات الاجتماعية والاقتصادية في المدينة في القرن الاول الهجري، نجمان یاسین؛ الحياة الفكرية في المدينة المنورة في القرنين الاول والثاني للهجرة، عدنان علی الفراجی؛ تاریخ امراء المدينة المنورة، عارف احمد عبدالغنی؛ تأثیر مناسبات قبیلہ‌ای بر گروه‌بندی‌های مذهبی در مدینه عصر پیامبر (ص)، رساله دکتری مهران اسماعیلی.
۳. برخی از مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: الانصار والرسول (ص) اشکالیات الهجرة والمعارضة في الدولة الاسلامية الاولى، ابراهیم بیضون؛ پژوهشی پیرامون انصار، غلامحسن محرمی؛ تعامل انصار با اهل بیت (ع)، سعید طالقانی؛ بررسی و تحلیل روابط و مناسبات امام علی (ع) با انصار، رساله دکتری محمدرضا مهدوی عباس‌آباد؛ مناسبات مهاجرین و انصار، حسین حسینیان مقدم.
۴. در کتاب رجال طوسی، چاپ حیدریه نجف، ص ۴۹، «ابن‌الحرب» و «بدری» ضبط شده است.
۵. از تیره بنی‌زریق خزرج.
۶. از تیره بنی‌سلمه خزرج.
۷. از تیره بنی‌زریق خزرج.
۸. از تیره بنی‌زریق خزرج.
۹. از تیره بنی‌ساعده خزرج.
۱۰. برای روایات دیگر، نک: جوهری، ۱۴۱۳: ۹۰.
۱۱. برای اطلاع از دیدگاه‌های گوناگون درباره مسائل مربوط به وی نک: محمدتقی سبحانی، «گامی دیگر در شناسایی و احیای کتاب سلیم بن قیس هلالی»، در: آینه پژوهش، ش ۳۷؛ قاسم جوادی، «کتاب سلیم بن قیس هلالی»، در: علوم حدیث، ش ۳۵-۳۶؛ عبدالمهدی جلالی، «راوی کتاب سلیم در ترازو»، در: مطالعات اسلامی، ش ۶۲.
۱۲. برای نمونه، نک: مالک بن انس، بی‌تا: ۱۵۷/۱.
۱۳. برای نمونه، نک: عقیلی، ۱۴۱۸: ۴۸۹/۳.
۱۴. در نسخه چاپ نجف که بنا بر قول اکثر، اصح است، «هاشم» وارد شده است.
۱۵. از جمله اینکه عثمان دختر رسول‌الله (ص) را کشته است.

منابع

قرآن کریم.

ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله (١٣٧٨). شرح نهج البلاغه، تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره: بی نا.

ابن اثیر جزری، عزالدین علی (١٩٨٩/١٤٠٩). أسد الغابة فی معرفة الصحابة، بیروت: دار الفکر.

ابن اعثم کوفی، أبو محمد أحمد (١٩٩١/١٤١١). الفتوح، تحقیق: علی شیری، بیروت: دار الأضواء.

ابن بابویه قمی (صدوق)، محمد بن علی بن حسین (١٩٦٦/١٣٨٥). علل الشرائع، قم: داوری.

ابن حبان، محمد (١٣٩٣). الثقات، حیدرآباد دکن هند: مؤسسة الکتب الثقافیة.

ابن حبان، محمد (١٤١١). مشاهیر علماء الامصار، تحقیق: مرزوق علی ابراهیم، بی جا: المنصوره، دار الوفاء للطباعة والنشر والتوزیع.

ابن حزم، علی بن احمد (١٩٨٣/١٤٠٣). جمهرة أنساب العرب، تحقیق: جمعی از محققان، بیروت: دار الکتب العلمیة.

ابن حنبل، احمد (بی تا). المسند، بیروت: دار صادر.

ابن سعد بن منیع هاشمی بصری، محمد (١٩٩٠/١٤١٠). الطبقات الکبری، تحقیق: محمد عبد القادر عطا، بیروت: دار الکتب العلمیة.

ابن شبه نمیری (١٤١٠). تاریخ المادینة المنورة، محقق: فهیم محمد شلتوت، قم: دار الفکر.

ابن عبد البر، أبو عمر یوسف بن عبدالله بن محمد (١٩٩٢/١٤١٢). الاستیعاب فی معرفة الأصحاب، تحقیق: علی محمد الجاوی، بیروت: دار الجیل.

ابن عماد حنبلی (١٤٠٦). شذرات الذهب فی اخبار من ذهب، تحقیق: الأرنؤوط، دمشق: دار ابن کثیر.
ابن قتیبة دینوری، أبو محمد عبدالله بن مسلم (١٩٩٢). المعارف، تحقیق: ثروت عکاشة، قاهره: الهيئة المصریة العامة للکتاب، الطبعة الثانية.

ابن ماکولا، علی بن هبة الله (بی تا). اکمال الکمال، بی جا: دار احیاء التراث العربی.

ابن مبارک، عبدالله (١٩٩١/١٤١١). مسند ابن المبارک، تحقیق: د. مصطفی عثمان محمد، بیروت: دار الکتب العلمیة.

ابن منظور، ابو الفضل جمال الدین محمد بن مکرم الافریقی المصری (١٩٦٨/١٣٨٨). لسان العرب، بیروت: دار صادر.

ابن هشام حمیری معافری، عبد الملک (بی تا). السیرة النبویة، تحقیق: مصطفی السقا و ابراهیم الأبیاری و عبدالحفیظ شلبی، بیروت: دار المعرفة.

ابو یعلی موصلی، احمد بن علی (١٩٨٨/١٤٠٨). مسند ابی یعلی، تحقیق: حسین سلیم أسد، بی جا: دار المأمون للتراث.

بخاری، محمد بن اسماعیل (بی تا الف). التاريخ الكبير، دیاربکر: المكتبة الاسلامیة.

بخاری، محمد بن اسماعیل (بی تا ب). کتاب الکنی جزء من التاريخ الكبير، دیار بکر: المكتبة الاسلامیة.

گرایش مدنیان به امام علی (ع) با بهره‌گیری از راویان مدنی / ۵۵

بلاذری، أحمد بن یحیی بن جابر (۱۳۸۷/۱۹۷۸). *انساب الأشراف*، تحقیق: عبد العزیز الدوری، بیروت: جمعية المستشرقین الألمانية، ج ۴.

بلاذری، أحمد بن یحیی بن جابر (۱۹۵۹). *انساب الأشراف*، تحقیق: محمد حمید الله، مصر: دار المعارف، ج ۱.

جعفریان، رسول (۱۳۸۷). *اطلس شیعه*، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
جوهری بصری بغدادی، ابوبکر احمد بن عبد العزیز (۱۴۱۳/۱۹۹۳). *السقیفة والفدک*، تحقیق: محمد هادی الأمینی، بیروت: شركة الكتبی للطباعة والنشر، الطبعة الثانية.

حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله (بی تا). *المستدرک*، تحقیق: یوسف عبد الرحمان المرعشلی، بی جا: دار المعرفة.

خلیفة، أبو عمرو بن خیاط بن أبی هبيرة لیثی عصفری (مشهور به شباب) (۱۴۱۵/۱۹۹۵). *تاریخ خلیفة بن خیاط*، تحقیق: فواز، بیروت: دار الکتب العلمیة.

دارمی، عبدالله بن بهرام (۱۳۴۹). *سنن الدارمی*، دمشق: مطبعة الاعتدال
الدوری، یحیی بن معین (بی تا). *تاریخ ابن معین*، تحقیق: عبد الله احمد حسن، بیروت: دار القلم للطباعة والنشر والتوزیع.

ذهبی، شمس الدین محمد بن احمد (۱۴۱۳/۱۹۹۲ الف). *الکاشف فی معرفة من له رواية فی کتب الستة*، تحقیق: محمد عوامة، أحمد محمد نمر الخطیب، بی جا: دار القبلة للثقافة الاسلامیة، مؤسسة علوم القرآن.

ذهبی، شمس الدین محمد بن احمد (۱۴۱۳/۱۹۹۲ ب). *تاریخ الاسلام و وفیات المشاهیر والأعلام*، تحقیق: عمر عبد السلام تدمری، بیروت: دار الکتب العربی، الطبعة الثانية.

ذهبی، شمس الدین محمد بن احمد (۱۴۱۳/۱۹۹۲ ج). *سیر أعلام النبلاء*، تحقیق: إشراف و تخریج: شعیب الأرنؤوط و مأمون الصاغرجی، بیروت: مؤسسة الرسالة، الطبعة التاسعة.

رازی، عبد الرحمن بن محمد بن ابی حاتم (۱۳۷۱/۱۹۵۲). *الجرح والتعدیل*، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲). *مفردات الفاظ قرآن*، تحقیق: صفوان عدنان داوودی، بیروت: دار القلم.

سمعانی، أبو سعید عبد الکریم بن محمد بن منصور تمیمی (۱۳۸۲/۱۹۶۲). *الأنساب*، تحقیق: عبد الرحمن بن یحیی المعلمی الیمانی، حیدرآباد: مجلس دائرة المعارف العثمانیة.

الشافعی، محمد بن ادريس (۱۴۰۳/۱۹۸۳). *کتاب الأم*، بی جا: دار الفكر للطباعة والنشر والتوزیع، الطبعة الثانية.

صدوق، محمد بن علی بن حسین بن بابویه قمی (۱۳۶۱). *معانی الاخبار*، تحقیق: علی اکبر غفاری، قم: مؤسسه انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ سوم.

صدوق، محمد بن علی بن حسین بن بابویه قمی (۱۳۷۶). *الامالی*، تهران: کتابچی، الطبعة السادسة.

- صنعانی، عبد الرزاق (بی تا). المصنف، تحقیق: حبیب الرحمن الأعظمی، بی جا: مجلس الاعلمی.
طبرانی، سلیمان بن احمد (١٩٩٥/١٤١٥). المعجم الاوسط، تحقیق: قسم التحقیق بدار الحرمین، بی جا:
دار الحرمین للطباعة والنشر والتوزیع.
طبری، أبو جعفر محمد بن جریر (١٩٦٧/١٣٨٧). تاریخ الأمم و الملوك، تحقیق: محمد أبو الفضل
ابراهیم، بیروت: دار التراث، الطبعة الثانية.
طریحی، فخر الدین بن محمد (١٤٠٨). مجمع البحرین، تحقیق: السيد أحمد الحسینی، بی جا: مکتب
النشر الثقافة الاسلامیة، الطبعة الثانية.
طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن (١٣٨٨/١٤٣٠). رجال الطوسی، تحقیق: جواد قیومی اصفهانی، قم:
مؤسسه نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسیں حوزه علمیه قم، چاپ پنجم.
عجلی کوفی، ابوالحسن احمد بن عبدالله بن صالح (١٤٠٥). معرفة الثقات، مدينة منورة: مکتبة الدار.
عسقلانی، احمد بن علی بن حجر (١٩٨٤/١٤٠٤). تهذیب التهذیب، بیروت: دار الفكر للطباعة و النشر و
التوزیع.
عسقلانی، احمد بن علی بن حجر (١٩٩٥/١٤١٥). الاصابة فی تمييز الصحابة، تحقیق: عادل احمد عبد
الموجود و علی محمد معوض، بیروت: دار الکتب العلمیة.
عقیلی، محمد بن عمرو (١٤١٨). الضعفاء الكبير، تحقیق: الدكتور عبد المعطی أمين قلعجی، بیروت: دار
الکتب العلمیة، الطبعة الثانية.
فراهیدی، خلیل بن احمد (١٤٠٥/١٣٦٣). العین، تحقیق: مهدي مخزومي، ابراهيم سامرايی، قم: دار
الهیجة.
قاضی ابرقوه همدانی، رفیع الدین اسحاق بن محمد (١٣٧٧). سیرت رسول الله (ص)، تحقیق: اصغر
مهردی، تهران: خوارزمی، چاپ سوم.
قرطبی، محمد بن احمد (بی تا). تفسیر قرطبی، تحقیق و تصحیح: أحمد عبد العليم البردوني، بیروت: دار
احیاء التراث العربی.
کحالة، عمر (١٩٦٨/١٣٨٨). معجم قبائل العرب، بیروت: دار الملايين، الطبعة الثانية.
کوفی، محمد بن سلیمان (١٤١٢). مناقب الامام امیر المؤمنین (ع)، تحقیق: شیخ محمد باقر محمودی، قم:
جمع احیاء الثقافة الاسلامیة.
مالک بن انس (بی تا). المدونة الكبرى، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
مغربی، قاضی نعمان (١٤٠٩). شرح الأخبار، تحقیق: سيد محمد حسینی جلالی، قم: مؤسسة نشر
اسلامی وابسته به جماعة مدرسیں حوزه علمیه قم.
مفید، محمد بن محمد بن نعمان (١٤١٣ الف). الامالی، قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید.
مفید، محمد بن محمد بن نعمان (١٤١٣ ب). الجمیل، قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید.
مفید، محمد بن محمد بن نعمان (١٤١٤). الارشاد، بیروت: دار المفید للطباعة والنشر
والتوزیع.

گرایش مدنیان به امام علی (ع) با بهره‌گیری از روایان مدنی / ۵۷

منقری، نصر بن مزاحم (۱۳۸۲). *وقعة صفین، تحقیق: عبدالسلام محمد هارون، قاهرة: المؤسسة العربية الحديثة (افست: قم، منشورات كتابخانه مرعشی نجفی، ۱۴۰۴)، الطبعة الثانية.*
يعقوبی، احمد بن ابی يعقوب (۱۴۲۲). *البلدان، بيروت: دار الكتب العلمية.*
The Encyclopaedia of Islam (1986). Leiden: E. J. Brill.

